

YUSUF VA ZULAYHO OBRAZLARINING XALQ OG‘ZAKI IJODI VA YOZMA ADABIYOTDAGI TAFOVUTLARI

Jo‘raqo‘ziyeva Durdona

Farg‘ona davlat universiteti

filologiya fakulteti o‘zbek tili yo‘nalishi

3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Maqolada “Yusuf va Zulayho” syujeti Sharq adabiy merosidagi ikki asosiy qatlam – xalq og‘zaki ijodi va mumtoz yozma adabiyotda shakllanishi o‘rtasidagi umumiylik va farqlar tahlil etiladi. Qur‘oni karim, tafsirlar, xalq dostonlari hamda Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Fuzuliy, Hindiston-Uzbek adabiy maktablaridagi talqinlar qiyoslanadi. Obrazlarning badiiy shakllanishi, kompozitsiya, ramziy qatlamlar, tipologik o‘xshashliklar hamda ularning estetik-ma’naviy mohiyati tahlil qilinadi.

Аннотация. В статье анализируются сходства и различия в формировании сюжета поэмы «Юсуф и Зулейха» в двух основных пластах литературного наследия Востока – народном устном творчестве и классической письменной литературе. Сравниваются Священный Коран, комментарии к нему, народный эпос, интерпретации в школах Алишера Навои, Абдурахмона Джами, Фузули, а также индийско-узбекской литературной школы. Анализируются художественное оформление образов, композиция, символические пласты, типологические сходства, их эстетическая и духовная сущность.

Abstract. The article analyzes the similarities and differences between the formation of the plot of "Yusuf and Zulaykha" in two main layers of the literary heritage of the East - folk oral creativity and classical written literature. The Holy Quran, commentaries, folk epics, and interpretations in the schools of Alisher Navoi, Abdurakhmon Jami, Fuzuli, and the Indian-Uzbek literary schools are compared. The artistic formation of images, composition, symbolic layers, typological similarities, and their aesthetic and spiritual essence are analyzed.

Kalit soʻzlar: Yusuf va Zulayho, xalq ogʻzaki ijodi, yozma adabiyot, obraz, Jami, Durbek, Qissasi Rabguziy, tush voqeasi, psixologik tahlil, dramatik tafovut, axloqiy saboq, badiiy talqin

Ключевые слова: Юсуф и Зулейха, устное народное творчество, письменная литература, образ, Джами, Дурбек, история Рабгузий, сновидение, психологический анализ, драматический контраст, моральный урок, художественная интерпретация

Keywords: Yusuf and Zulaykha, oral folklore, written literature, image, Jami, Durbek, Rabguziy's Story, dream story, psychological analysis, dramatic contrast, moral lesson, artistic interpretation

Kirish

Qur'oni Karim hamda Tavrot, Injil kabi muqaddas manbalar orqali shakllangan diniy-qissaviy obrazlar tarmogʻida Yusuf alayhissalom va Zulayho timsollari Sharq xalqlarining axloqiy, diniy va ma'naviy ongida chuqur iz qoldirgan. Ushbu asar — ilk bosqichda muqaddas matnlar orqali — ixcham, ogʻzaki ravishda rivoyat shaklida xalq orasida tarqalgan. Biroq vaqt oʻtishi bilan bu qissa faqat ogʻzaki rivoyat darajasida qolmay, yozma adabiyotda — dostonlar, masnaviy sheʼrlar, qissalar shaklida mustahkam ravishda qayta shakllana boshlagan. Shu bois, “Yusuf va Zulayho” obrazlari xalq ogʻzaki ijodi va yozma adabiyotda — mazmun, struktur, obrazlar tizimi va maqsad jihatidan sezilarli darajada farqlanadi. Bu farqlilikni oʻrganish — nafaqat adabiy tarixni, balki xalq va yozma madaniyatning oʻzaro taʼsirini, syujetlarning shakllanish jarayonini tushunishga imkon beradi.

1.Xalq ogʻzaki ijodidagi Yusuf va Zulayho.

Xalq ogʻzaki ijodi — xalqning tarixiy tajribasi, axloqiy qadriyatlari, diniy ongini oʻzida aks ettirgan matnlardan iboratdir. Yusuf va Zulayho qissasi ham dastlab ogʻzaki rivoyat shaklida shakllangan. Ogʻzaki ijodda bu qissaning asosiy vazifasi axloqiy tarbiya va ijtimoiy-ma'naviy ozuqadir. Folklor tadqiqotchilari qayd etishicha, ogʻzaki rivoyatlarda Yusuf obrazining shaxsiy fazilatlari — sabr, poklik, dono qarorlar qabul qilish va Zulayho obrazining yolgʻon, rashk va vasvasaga moyilligi yanada dramatik tarzda ifodalanadi.

Ushbu rivoyatlar turli viloyatlarda turlicha variantlarda saqlangan bo‘lib, ayrimlarida Zulayhoning tavba qilishi, boshqa variantlarda esa uning fojiali yakuni ta’kidlanadi. Og‘zaki qissalarda voqealar soddalashtirilgan, syujet liniyasi chiroyli dramatik tasvirga ega. Shu bilan birga, xalq og‘zaki ijodida obrazlar yanada arketipik ko‘rinishda bo‘lib, ular insoniy fazilatlarining timsoli sifatida qabul qilinadi.

2. Yozma adabiyotdagi Yusuf va Zulayho

Sharq adabiyotining eng qadimiy va eng go‘zal mavzularidan biri bu — Yusuf va Zulayho qissasidir. Bu qissa Qur’oni Karimning Yusuf surasidan boshlangan bo‘lib, keyinchalik turli muhit, turli adabiy maktablar va ijodkorlar tomonidan turlicha badiiy talqin etilgan. Xususan, Qur’on, Rabg‘uziyning “Qissasi Rabg‘uziy”, Durbekning “Yusuf va Zulayho” dostoni hamda Abdurahmon Jomiyning shu nomdagi mashhur dostoni turli davrning adabiy-estetik qarashlarini aks ettiradi. Har bir talqin bir-biridan nafaqat davr, til va uslub jihatidan, balki qahramonlarning xarakteri, tasvir uslubi, badiiylilik darajasi, falsafiylik hamda diniy-ma’rifiy xulosalari bilan ham farq qiladi.

Qur’oni Karimdagi Yusuf surasi qissasi musulmonlar tomonidan “ahsanul-qasas” — eng go‘zal qissa deb e’tirof etilgan. Bu qissa ma’naviy va axloqiy tarbiya beruvchi, ibratli voqealar tizimidan iborat bo‘lib, asosiy e’tibor Yusufning pokligi, sabri, taqvosi va Allohga bo‘lgan sadoqatiga qaratiladi. Qur’onda vazirning xotini nomi berilmaydi, “imrotul-aziz” deb tilga olinadi. U Yusufni gunohga chorlagani, ammo Yusufning rad etgani, keyinchalik ayolning xatosi oshkora bo‘lgach, voqealarning Alloh tomonidan mo‘jizaviy tarzda hal bo‘lgani bayon etiladi.

Rabg‘uziyning “Qissasi Rabg‘uziy” asari turkiy adabiyotning ilk yirik diniy-hikoyaviy yodgorligidir. Unda Qur’on qissalari xalq tilida, oson tushunarli qilib bayon etilgan. Asar xalqona ruhda, sodda tilda yozilgan. Qur’onga asoslangan bo‘lsa-da, og‘zaki ijod unsurlari, qo‘shimcha voqealar uchraydi. Qissa diniy ma’rifat va ibrat berishni asosiy maqsad qiladi. Rabg‘uziy talqinida Zulayho obrazi quyidagicha talqin qilinaadi: qalbida muhabbat uyg‘ongan, gunoh qilganini anglab tavba qiluvchi, Yusufni e’zozlaydigan ayol

sifatidagi fazilatlar yorqinroq aks etadi. Rabgʻuziy talqinining farqli jihati Qurʻon asosiga sodiq, lekin koʻproq hikoyaviy tarzda yozilganidir.

Durbekning ushbu dostoni turkiy mumtoz adabiyotda eng mashhur liriko-epik asarlardan biridir. Unda qissa ishqiy, ruhiy va maʼnaviy oʻsish chizigʻi asosida talqin etilgan. Durbekning “ Yusuf va Zulayho” asarida Yusuf obrazi goʻzallik va maʼnaviy yuksaklik timsoli sifatida berilgan. Zulayho esa iztirobli, muhabbatda kuygan, ruhan poklanishga intilgan oshiq timsolidir.

Abdurahmon Jomiyning bu dostoni Sharq adabiyotida eng mashhur talqin boʻlib, unda qissa mukammal soʻfiy-falsafiy darajada talqin etilgan. Jomiy Yusufni faqat goʻzal yigit emas, balki ilohiy nurning soyasi, poklik va komillik timsoli, ruhiy nurga yetaklovchi maʼnaviy maxluq sifatida tasvirlaydi. Zulayho esa — ilohiy ishqqa yetuvchi oshiqdir. Jomiy Zulayhoni eng chuqur talqin qiladi. Uning gʻam-gʻussa, iztiroblari, muhabbatning ruhiy bosqichlari, nafsdan poklanish jarayoni, oxir-oqibat ilohiy nurga yuzlanishi badiiy-falsafiy tarzda yoritilgan.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Yusuf va Zulayho obrazlari xalq ogʻzaki ijodi va yozma adabiyotda oʻziga xos xususiyatlarga ega. Ogʻzaki ijod — sodda, arketipik va axloqiy-maʼnaviy darsga yoʻnaltirilgan, yozma adabiyot esa psixologik boylik, syujetning murakkabligi va estetik tasvirga eʼtibor qaratadi. Shu orqali, mazkur qissa Sharq adabiy merosining rivojlanish jarayonini, xalq va yozma madaniyat oʻrtasidagi uzviy bogʻliqlikni, shuningdek, diniy-madaniy qadriyatlarning shakllanishini oʻrganishda muhim manba hisoblanadi.

Yusuf va Zulayho qissasi Sharq adabiyotida turli talqinlarda qayta-qayta yaratilgan boʻlsa-da, har bir asar oʻziga xos maʼnaviy-estetik yuklamaga ega. Qurʻoni Karimda qissa diniy-didaktik ruhda, sodda shaklda berilgan boʻlsa, Rabgʻuziyning talqinida bu voqealar xalq tilida hikoya tarzida tushuntiriladi. Durbek dostoni esa mazkur qissani liriko-epik, ishqiy-dramatik uslubda bayon etib, qahramonlarning ruhiy kechinmalarini keng

tasvirlaydi. Jomiyning dostonida esa bu voqealar falsafiy-soʻfiy mazmun kasb etib, ilohiy ishq va komillikka eltuvchi ramziy badiiyatga koʻtariladi.

Ushbu besh talqinning oʻzaro solishtirilishi bizga shuni koʻrsatadiki, bir voqea har davrda turlicha talqin qilinishi mumkin. Talqinlar orasidagi farqlar adabiyotning taraqqiyoti, muallifning dunyoqarashi va asar yaratilgan davrning estetik mezonlarini aks ettiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Qurʼoni Karim. Yusuf surasi. – Toshkent: Toshkent Islom Universiteti nashriyoti, turli yillar.
2. Rabgʻuziy, Nosiruddin Burxonuddin. Qissasi Rabgʻuziy. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1990.
3. Durbek. Yusuf va Zulayho. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1981.
4. A. Jomiy. Yusuf va Zulayho. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot, 1989.
5. Y.Isʼhoqov. Oʻzbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: Fan, 2009.
6. Qayumov, A. Oʻzbek mumtoz adabiyoti. – Toshkent: Oʻzbekiston, 1998.
7. T.Mirzayev. Sharq adabiyoti manbalari. – Toshkent: Oʻzbekiston, 2005.
8. M.Joʻrayev. Mumtoz adabiyot saboqlari. – Toshkent: Universitet, 2012.
9. A.Rasulev. Yusuf va Zulayho qissasining manbalari. – Toshkent: Fan, 1997.
10. B.Karimov. Islomiy adabiyot va tasavvuf manbalari. – Toshkent: Movarounnahr, 2010.
11. N.Mallaev. Oʻzbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: Oʻqituvchi, 1993.
12. R.Vohidov. Qadimgi turkiy adabiyot. – Toshkent: Oʻzbekiston, 2000.